

С. В. Сохань
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ

**РОДИННЕ ЛИСТУВАННЯ М. І. ПЕТРОВА У ФОНДАХ
ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Вивчення українського суспільно-політичного та культурного життя ХІХ – початку ХХ ст. неможливе без використання епістолярію видатних громадсько-культурних діячів України, цього цінного історичного джерела, що відображає побутовий, емоційний, опосередкований людською особистістю погляд на сучасність.

Микола Петров – професор Київської духовної академії (КДА), доцент кафедри теорії словесності, представник історико-церковної школи КДА широко відомий в Україні і поза її межами своїми фундаментальними дослідженнями з історії давньої і нової української літератури, історії, археографії, етнографії, славістики, іконографії, нумізматики, храмовбудівництва. На жаль, через брак або фрагментарність досліджень життя і творчості вченого ми не маємо повної, всебічної характеристики, яка б охопила багатогранний внесок М. Петрова в українську культуру, особливо той аспект його археографічно-бібліотечної діяльності, що був пов'язаний з організацією і формуванням колекції Церковно-археологічного музею (ЦАМ) при КДА, передусім, розшуком, вивченням та збереженням пам'яток культури минулого України.

Цю інформаційну прогалину має, хоча б частково, заповнити епістолярна спадщина М. Петрова, яка відклалася в особовому фонді вченого (ф. 225 – 150 листів) та в колекційному ІІІ фонді (2527 листів) Інституту рукопису (ІР) Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Хронологічно листи охоплюють період від 1872 до 1919 р.

Серед існуючих видів класифікації листів, в основу якої покладено, як правило, датування листа та соціальну приналежність

автора, найприйнятніший зводиться до таких чинників: 1) за соціальною приналежністю та суспільним станом автора і адресата; 2) за ознакою взаємовідносин автора і адресата: рідні, друзі, знайомі, колеги; 3) за функціональним завданням, яке переслідував автор листа: ділові, традиційно-протокольні, інтелектуальні; 4) за ступенем зв'язку листів з епістолярним етикетом даної епохи і даного суспільного ладу¹.

Виходячи з мети нашого дослідження, кожний лист з епістолярної спадщини М. Петрова за змістом розглядається, як цілісне джерело до вивчення певного періоду життя і творчості видатного вченого. Епістолярій М. Петрова поділяється на офіційний і приватний. Листи окремих приватних кореспондентів, зокрема, листування з рідним братом М. Петрова І. Вознесенським² разом з інформацією на побутовому рівні ілюструють основні події, які відбувалися у громадсько-політичній, службовій, збирацькій і археографічно-бібліотечній сферах життя вченого означеного періоду.

Серед приватних кореспондентів М. Петрова, природно, – найближчі родичі (мати, брати, сестри, дочка, племінниці, онуки), колеги та друзі, серед яких – видатні (П. Батюшков, М. Біляшівський, О. Бобринський, О. Вікторов, Ф. та П. Лебединцеві, арх. Макарій (Булгаков), арх. Філарет (Філаретов), арх. Димитрій (Ковальницький), М. Оглоблін, С. Шубинський) та менш відомі особистості. Офіційне листування висвітлює діяльність М. Петрова на посадах секретаря Церковно-археологічного товариства і завідувача ЦАМ КДА, його зв'язки з різними просвітницькими товариствами, комісіями, об'єднаннями.

Родинний епістолярій М. Петрова представлений листами матері Олександри Іванівни³, сестер – Євдокії та Аполінарії⁴, братів Федора⁵ та Івана, доньки – Олександри Науменко, онуків – Ліді Адосовської, Віти, Миколи⁶. Щиро турбуючись про рідню, М. Петров постійно підтримував їх матеріально, не забував надсилати богослужбову літературу матері, яка була дуже набожною, допомагав доньці Олександрі⁷ при переїзді з Петербурга до Вінниці.

Листи племінниць М. Петрова – Катерини⁸, Олени⁹, Єлизавети¹⁰ і Марії¹¹ розповідають, в основному, про побутові новини, проте іноді торкаються й досить серйозних тем. У листах-відповідях відчувається тепле ставлення дядька до молодого покоління, родинна прихильність і водночас наставницькі інтонації. Єлизавета, викладач російської і церковно-слов'янської мов у жіночій вчи-

тельській семінарії, збираючись на з'їзд словесників у 1916 р. у Москву, пише М. Петрову: "Дуже хотілося б послухати питання відносно викладання російської мови в середній школі"¹². Листи Марії, також учительки, з Вознесенська за 1891–1911 рр. пройняті захопленням науковими публікаціями дядька, особливо його роботою "Очерки истории украинской литературы"¹³. Цікавий лист до М. Петрова племінниці Олени, яка була послушницею Олексіївського монастиря в Москві та завідувала лікарнею. Її захопленням було ще й малювання, зокрема, іконопис. У листі до дядька вона пише про позитивний відгук відомого художника В. Васнецова, з яким підтримувала ділові стосунки, на роботу М. Петрова "Типик о церковном и о настенном письме епископа Нектария из сербского града Велесса 1599 г. и значение его в истории русской иконописи"¹⁴. За її словами, Васнецов так зацікавився книгою, що збирався написати М. Петрову листа з проханням надіслати йому примірник¹⁵.

Важливе місце в епістолярії М. Петрова займає комплекс листів його старшого брата І. Вознесенського¹⁶, в яких докладно і правдиво висвітлено певні життєві ситуації та історичні факти, прослідковуються спільні наукові інтереси в дослідженні писемних джерел, колекціонуванні, формуванні музейного зібрання, розшуку старожитностей.

З дитячих та юнацьких часів братів пов'язувала міцна дружба і спільність інтересів. Ще з останнього року навчання М. Петрова в Костромській духовній семінарії старший брат виступає радником для молодшого у подальшому виборі життєвого шляху. Мати наполягала на тому, щоб Микола після закінчення семінарії став священником, але наполягання І. Вознесенського на тому, щоб брат продовжував навчання в Академії, відіграли не останню роль в обранні М. Петровим роду діяльності. Коли І. Вознесенський поїхав вчитися до Московської духовної академії, М. Петров був призначений замість брата бібліотекарем до Костромської духовної семінарії. В організації бібліотечно-бібліографічної роботи, а саме у формуванні та комплектуванні фонду учнівської бібліотеки, молодому семінаристу знадобився досвід, перейнятий від старшого брата, коли той очолював бібліотечний комітет у Костромській духовній семінарії.

З матеріалів М. Петрова¹⁷ ми дізнаємося, що І. Вознесенський зберігав листи та щоденники інших осіб, у яких ішлося про заворушення в московських та Санкт-Петербурзьких духовних акаде-

міях і університетах у 60-х роках ХІХ ст., через що цей блок епістолярію є цінним джерелом до вивчення громадсько-політичного життя того часу. При написанні своїх спогадів “Воспоминания и переписка к разным лицам. 1840–1882”¹⁸ М. Петров репрезентував їх у повному обсязі. Піднімаючи злободенні на той час соціально-політичні питання громадського життя, листування М. Петрова з І. Вознесенським торкається проблем слов'янофільства і західництва, звільнення селян від кріпацтва та ін.

У деяких листах висвітлювалися окремі події в суспільно-політичному житті України кінця ХІХ ст. Так, М. Петров описує свої враження від єврейських погромів у Києві, свідком яких він був у квітні 1881 р.: “На вулиці важко було відшукати нерозграбований будинок, лавку чи магазин. Це розбій серед білого дня, з криками, свистом, гиканням”¹⁹.

Після закінчення Московської духовної академії І. Вознесенський повертається до рідної Костромської духовної семінарії, де викладає грецьку мову і церковний спів. На цей період припадає найактивніше листування двох братів, які підтримували один одного у будь-яких життєвих ситуаціях.

Незважаючи на зайнятість різноманітними громадськими справами (член будівничого комітету семінарії, член педагогічних зборів, бібліотекар Костромської семінарської бібліотеки, член розпорядчого засідання Правління, гласний по місту, присяжний засідатель в Костромському Окружному суді), І. Вознесенський одночасно займався ще й науковою роботою, зокрема, вивченням техніки церковного співу²⁰. Результатом цієї багаторічної праці стала монографія, за яку він отримав Макаріївську премію і яка була запропонована як навчальний посібник для вчителів співу. Високо оцінили цю працю Д. Розумовський і С. Миропольський – фахівці з теорії церковних піснеспівів, які порадили І. Вознесенському надрукувати її в Санкт-Петербурзі. З листів до М. Петрова дізнаємося, що І. Вознесенський брав участь у проекті С. Миропольського при складанні програми з церковного співу в духовних навчальних закладах. М. Петров також добре знав С. Миропольського, стосунки з яким зав'язалися під час його ревізування у 1885 р. Київської семінарії. І. Вознесенський пропонує братові запропонувати Д. Розумовському членство у Церковно-археологічному товаристві як фахівцю з “церковно-співочої археології”²¹.

За порадою М. Петрова, праця І. Вознесенського була пред-

ставлена для розгляду в Академію на отримання звання магістра. Але рада Академії відхилила цю справу, посилаючись на те, що у них немає таких фахівців. З цього приводу М. Петров пише: "... у таких працях, окрім спеціальної технічної характеристики співу, для оцінки якої дійсно потрібен фахівець, є суто історичний аспект, який може бути оцінений літургістами та істориками. Дивно, що працю, яка має безпосереднє відношення до духовної науки, відмовляються читати в Академії, посилаючись на те, що не мають фахівця з техніки духовного співу"²².

Захоплення обох братів старовиною стало основою їх спільних проектів з розшуку та збереження пам'яток культурного минулого України, залучення їх до наукового обігу. На характер збирацької діяльності І. Вознесенського не міг не вплинути досвід М. Петрова як завідувача і головного хранителя ЦАМу. Проте, захоплюючись музикою, основну увагу у своїй науковій діяльності старший брат М. Петрова приділяв народним пісням. Розуміючи недостатній стан розробки музичного фольклору, зокрема, запису пісень та перекладання їх на ноти, він пише М. Петрову: "На жаль, якщо це і роблять, то переважно іноземці, які використовують західний жанр гармонізації"²³. Результатом збирання пісень став "Словарь заглавий песен и романсов, собранных в Костромской губернии" (понад 1 тис. зразків), який він надсилає до Костромського археологічного комітету²⁴. Крім збирання суто музичного фольклору, І. Вознесенський протягом багатьох років займався вивченням й усної народної творчості рідного краю, записавши понад 20 тис. пам'яток різних жанрів. Як результат з'явився рукописний збірник у 2-х частинах "Народные пословицы, поговорки, поверья и сказания Костромской и смешанных с нею губерний"²⁵, на жаль, так ніколи і не надрукований.

Маючи тісні зв'язки з багатьма редакціями періодичних видань, такими, як "Труды" КДА, "Волынские епархиальные ведомости", "Киевские епархиальные ведомости", "Киевлянин", "Исторический вестник", "Московские ведомости" тощо, М. Петров допомагав брату публікувати свої наукові розробки з церковного співу. Завдяки цій підтримці деякі роботи І. Вознесенського побачили світ на шпальтах "Руководства для сельских пастырей" та "Христианского чтения"²⁶.

Тісні контакти між братами склалися й на царині археографічно-бібліотечної діяльності М. Петрова, пов'язаної з формуванням однієї з унікальних колекцій старожитностей ЦАМу. Листи І. Возне-

сенського містять основні відомості про склад та зміст виявлених ним пам'яток культури, які могли б стати в нагоді для колекції ЦАМу. Наприклад, в одному з листів М. Петров просить брата поцікавитися подальшою долею рукописної колекції місцевого збирача Н. Троїцького: "Що хоче робити із зібраними рукописами Н. Троїцький? Не думає він подарувати в наш Музей? Якщо так, то наше товариство пропонувало б йому звання члена ЦАТ"²⁷. А от від давніх атласів першої половини XIII ст. латиною, запропонованих І. Вознесенським для музейної колекції, М. Петров відмовляється, аргументуючи це тим, що згадані матеріали не мають ніякого відношення до Музею²⁸.

Листи свідчать, що спільним захопленням двох братів була і нумізматика. Вони обмінювалися інформацією про давні монети, детально описуючи їх. Наприклад, у 1882 р. І. Вознесенський повідомляє брата про знайдений на березі Волги під час прокладання каналів для фабрики давній срібний скарб, який був пограбований робітниками²⁹. М. Петров зацікавився цим фактом, і вже в наступному листі І. Вознесенський представив йому повний науковий опис, а саме – дату знаходження, написи, конфігурацію та розміри бачених ним 3-х срібних монет з "костромського скарбу"³⁰. Протягом усього життя І. Вознесенський збирав колекцію давніх монет, яка в цілому налічувала понад 200 предметів³¹.

Після переведення І. Вознесенського з Костромської до Ризької духовної семінарії він стає організатором Ризького товариства любителів церковного співу³². Листи цього періоду репрезентують цікаві відомості про подальшу долю особистої бібліотеки преосв. Філарета, якою цікавився М. Петров і яка була придбана для Ризької духовної семінарії на кошти почесного блюстителя семінарії купця Климова за 1 тис. крб.³³

Постійно дбаючи про розвиток наукових досліджень брата, М. Петров надсилав йому нотні рукописи з фондів Музею, які складали джерелознавчу базу досліджень І. Вознесенського. Так, наприклад, працю "Церковное пение православной Юго-Западной Руси по нотным ирмологіонам XVII–XVIII века"³⁴ І. Вознесенський написав на основі ґрунтовного вивчення нотних рукописів з ЦАМу – Ирмологіонів 1646 та 1709 рр.³⁵

Докладні відомості про рукопис кінця XVII ст., який належав церкві с. Братської Борщагівки під Києвом і надійшов до Музею в 1892 р., надає в одному із своїх листів до брата М. Петров. Працю-

ючи півтора місяці над вивченням нотних рукописів ЦАМу, болгарський дослідник церковного співу О. Шулаговський знайшов у цьому рукопису літургію болгарського наспіву. М. Петров відразу ж складає братові коротку історичну довідку щодо походження цього рукопису: “в с. Братська Борщагівка на початку царювання Катерини II поселилося декілька болгарських сімей. Рукопис, мабуть, був привезений ними з батьківщини”³⁶.

Останній комплекс з родинного епістолярію М. Петрова тісно пов'язаний з попереднім і складається з листів дружини І. Вознесенського – Надії³⁷. Вона ділиться з М. Петровим своїми турботами про подальшу долю архіву чоловіка після його смерті, адже кореспондентами І. Вознесенського були такі видатні музичні діячі, як Д. Розумовський, С. Миропольський, В. Металов, С. Смоленський, професура Санкт-Петербурзької консерваторії. Один із московських колег І. Вознесенського – О. Карасьов вирішив написати його біографію і звернувся до Надії Вознесенської з проханням надіслати йому листування покійного. За порадою удова звернулася до М. Петрова. Чим ця справа закінчилася – невідомо, але після переїзду Н. Вознесенської в 1913 р. до Москви, вона, на прохання М. Петрова, надіслала йому 24 листи до покійного чоловіка³⁸, які доповнили епістолярну спадщину видатного вченого і відклалися в його особовому фонді.

Родинне листування М. Петрова є унікальним історичним джерелом для фахівців, які вивчають його життя та діяльність, репрезентуючи наукові уподобання вченого, його громадські справи і поточну роботу по розбудові ЦАМу.

¹ Кучина Т.Г. К вопросу об изучении эволюции эпистолярных источников второй половины XIX – начала XX в. // Проблемы источниковедения истории СССР и специальных исторических дисциплин. Статьи и материалы. – М., 1984. – С. 45.

² Музыка. Большой энциклопедический словарь. – М., 1998. – С. 113.

³ Інститут рукопису Національної бібліотеки імені України В.І. Вернадського, ф. III, № 12568–12587, 14192–14196.– (Далі – IP).

⁴ Там само, № 12588–12589.

⁵ Там само, № 12733–12743.

⁶ Там само, № 13407–13446.

⁷ Всього у М. Петрова було три дочки – Олександра, Віра й Маня.

⁸ IP, ф. III, №12590.

⁹ Там само, № 12591–12592.

-
- ¹⁰ Там само, № 12593–12596.
¹¹ Там само, № 12597–12602.
¹² Там само, № 12595.
¹³ Там само, № 12597–12602.
¹⁴ *Петров Н.* Типик о церковном и о настенном письме епископа Нектария из сербского града Велесса 1599 г. и значение его в истории русских иконописей. – СПб., 1899. – 52 с. – (Зап. Ист. рус. археол. о-ва.; Кн. 4, вып. 1/2).
¹⁵ IP, ф. III, № 12591–12592.
¹⁶ Там само, № 12604–12732.
¹⁷ Там само, № 12655–12656.
¹⁸ Там само, ф. 225, № 1.
¹⁹ Там само, № 14180.
²⁰ Там само, ф. III, № 12637.
²¹ Там само, № 12665.
²² Там само, № 14190.
²³ Там само, № 12647.
²⁴ Там само, № 12670.
²⁵ Там само, № 12724.
²⁶ Там само, № 12663.
²⁷ Там само, № 14177.
²⁸ Там само.
²⁹ Там само, № 12642.
³⁰ Там само, № 12644.
³¹ Там само, № 12722.
³² Там само, № 12702.
³³ Там само, № 12656.
³⁴ Церковное пение православной Юго-Западной России по нотным ирмологионам XVII–XVIII века. – М. ; Лейпциг, 1898–1899.
³⁵ IP, ф. III, № 12673, 12681.
³⁶ Там само, № 14191.
³⁷ Там само, № 12604–12608.
³⁸ Там само, № 12607.